Примусове видворення іноземців та осіб без громадянства

Автор: Благодійний Фонд «Право на захист».
https://eurointegration.ccl.org.ua/org/bf-pravo-na-zahyst/

Текст станом на січень 2026 року

Це дослідження підготовлене у межах проєкту «Правосуддя для жертв війни та покращення дотримання основоположних прав в Україні», що реалізується за підтримки Європейського Союзу. Усі думки, погляди та пропозиції, викладені в цьому дослідженні, належать виключно автору(-ці) та відображають думки, погляди та пропозиції автора(-ки) та ГО «Центр громадянських свобод». Це дослідження жодним чином не відображає позиції чи політики Європейського Союзу.

center for civil liberties
центр громадянських свобод

Funded by the European Union

Автор і видавець: Громадська організація «Центр громадянських свобод»
Мови видання: українська
Посилання на сайт: https://ccl.org.ua
E-mail: office@ccl.org.ua

Використання опублікованих матеріалів дозволяється за умови обов'язкового посилання на джерело інформації.

Рекомендоване цитування: БФ «Право на захист». Примусове видворення іноземців та осіб без громадянства. *Центр громадянських свобод*. 2026. 22 с. URL: https://eurointegration.ccl.org.ua/

© Благодійний Фонд «Право на захист», Громадська організація «Центр громадянських свобод», 2026

ЗМІСТ

1. Примусове видворення іноземців та осіб без громадянства 3

1.1. Поняття та процедура примусового видворення 3

1.2. Принцип заборони вислання 7

1.3. Закон України № 2952-IX: основні зміни та актуальні проблеми 10

1.4. Висновки та рекомендації 14

2. Примусове повернення іноземців та осіб без громадянства 15

2.1. Сутність примусового повернення іноземців та осіб без громадянства 15

2.2. Правові гарантії процедури примусового повернення іноземців та осіб без громадянства відповідно до права ЄС 16

2.3. Правові гарантії процедури примусового повернення іноземців та осіб без громадянства відповідно до законодавства України 17

2.4. Висновки та рекомендації 20

1. Примусове видворення іноземців та осіб без громадянства

1.1. Поняття та процедура примусового видворення

У міжнародному праві та праві ЄС у визначенні питань видворення осіб часто використовується різна термінологія, що відрізняється залежно від правових систем окремих держав. Хоча у побутовому вжитку часто говорять про депортацію, у правовому контексті цей термін не завжди є універсальним і може мати різне значення. Через це важливим є чітке розуміння різниці між термінами та врахування офіційних дефініцій у національному та міжнародному законодавстві.

У глобальному розумінні депортація – це дія держави, здійснена в межах її суверенітету, яка полягає у примусовому вивезенні іноземця з території до визначеного місця після відмови у в'їзді або припинення дозволу на перебування. У діяльності УВКБ ООН термін «депортація» розуміється як примусове фізичне переміщення особи до країни її походження або третьої країни владою країни перебування. Іноді використовується подібний термін – «видворення» (англ. – *removal*).[1]

Відповідно до права ЄС видворення є окремою формою примусового повернення. Хоча терміни «депортація» та «видворення» часто сприймаються як синоніми, слово «депортація» використовується як юридичний термін не в усіх державах-членах ЄС (чітке визначення воно має лише в Німеччині, Фінляндії та Ірландії).

У публічному просторі термін «депортація» застосовують як загальний термін, іноді з негативним відтінком. Започаткована у французькому кримінальному законодавстві, депортація згодом отримала форму масових переселень репресивного, а тому протиправного характеру. Зокрема, депортація характеризується як насильницьке переміщення відповідних осіб (англ. *«persons concerned»*) шляхом вигнання або інших примусових дій (англ. *«expulsion or other coercive acts»*) з місцевості, на якій вони законно перебувають, за відсутності підстав, дозволених міжнародним правом.[2]

Саме через різне тлумачення в національних законодавствах, для офіційного використання перевагу надають терміну «видворення» (англ. – *removal*).[3]

Так, відповідно до статті 2 Директиви 2008/115/ЄС про повернення поняття «видворення» (*removal*) означає примусове виконання обов'язку повернення, а саме – фізичне переміщення особи за межі держави-члена ЄС.[4]

---

[1] Офіційний «Глосарій термінів УВКБ ООН» (UNHCR Master Glossary of Terms) URL.: https://www.unhcr.org/glossary

[2] Сідоренко Ю. М. Депортація як міжнародний злочин у сучасному міжнародному праві. Вчені записки Таврійського нац. ун-ту ім. В. І. Вернадського. Сер.: Юрид. науки. 2020. Т. 31 (70) № 4. С. 273–278.

[3](*Глосарій ЄМС з питань притулку та міграції*.) EMN Asylum and Migration Glossary, updated in April 2025, URL.:https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/european-migration-network-emn/emn-asylum-and-migration-glossary/glossary/removal_en#:~:text=Definition(s)%20*%20In%20the%20global%20context%2C%20the,transportation%20out%20of%20the%20EU%20Member%20State.

[4] Директива 2008/115/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 16 грудня 2008 року про загальні стандарти та процедури в державах-членах для повернення третіх країн, які незаконно перебувають на їхній території (Directive 2008/115/EC of the European Parliament and of The Council Of 16 December 2008 On

У різних країнах цей термін може мати різне найменування: «депортація», «вислання», «вилучення» чи «примусове видалення з території», хоча йдеться власне про однакову процедуру. В межах даного розділу пропонуємо використовувати термін «видворення» з метою кращого сприйняття та уникнення плутанини щодо цього терміну в межах права ЄС.

Одним із ключових правових механізмів Європейського Союзу у сфері протидії неврегульованій міграції є Директива 2008/115/ЄС про повернення, яка встановлює єдині стандарти та процедури для держав-членів щодо повернення громадян третіх країн, які перебувають на їхній території незаконно. У Директиві 2008/115/ЄС наголошено, що будь-які заходи з повернення, включно з видворенням, повинні здійснюватися з дотриманням основоположних прав людини та міжнародних зобов'язань у сфері захисту біженців. Саме положення статті 8 цієї Директиви визначають порядок та умови примусового видворення.

Відповідно до статті 8 Директиви 2008/115/ЄС про повернення держави-члени зобов'язані вживати всіх необхідних заходів для виконання рішення про видворення у випадках, коли строк для добровільного виїзду не надано або коли особа не виконала обов'язок залишити територію у наданий строк. Якщо такий строк було надано, примусове виконання рішення можливе лише після його завершення, за винятком ситуацій, коли під час цього періоду виникає ризик, передбачений статтею 7(4) Директиви 2008/115/ЄС. Держави-члени можуть ухвалювати окремі адміністративні чи судові рішення або інші акти, що передбачають видворення. У разі застосування як крайнього заходу примусових дій до громадянина третьої країни, який чинить опір, такі дії повинні бути пропорційними, не перевищувати меж розумного застосування сили, здійснюватися відповідно до національного законодавства, з дотриманням основоположних прав, поваги до гідності та фізичної недоторканності особи. Під час здійснення видворення повітряним транспортом держави-члени повинні враховувати Спільні керівні принципи щодо заходів безпеки для спільних видворень повітрям, викладені в Додатку до Рішення 2004/573/ЄС. Крім того, вони зобов'язані забезпечити ефективну систему моніторингу примусового видворення.[5]

Отже, як бачимо, Директива 2008/115/ЄС формує загальну правову основу для здійснення примусового видворення громадян третіх країн, встановлюючи єдині принципи та мінімальні стандарти для всіх держав-членів. Водночас конкретні процедури, способи виконання рішень про видворення та механізми контролю за їх дотриманням залишаються у компетенції кожної окремої країни, що зумовлює певні відмінності у правозастосовній практиці в межах ЄС.

Common Standards and Procedures in Member States for returning illegally staying third-country nationals), URL.: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008L0115

[5] Directive 2008/115/EC of the European Parliament and of The Council Of 16 December 2008 On Common Standards and Procedures in Member States for returning illegally staying third-country nationals, URL.: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008L0115

На відміну від практики держав-членів ЄС, в Україні немає плутанини із терміном «видворення». Українські науковці-адміністративісти[6] стверджують, що термін «видворення» існував в українському законодавстві раніше за інші категорії – примусове видворення та примусове повернення. Видворення розглядається як вид адміністративно-примусового заходу, що становить визначену сукупність матеріальних і процедурних норм, які спрямовані на регулювання однорідних суспільних відносин у сфері міграції та стосується застосування до іноземців та осіб без громадянства взаємопов'язаних заходів адміністративного примусу, що спрямовані на примушування їх до залишення території України.[7]

Визнання того факту, що та чи інша особа є небажаною в Україні, ще не є підставою для видворення. Процедура видворення розпочинається з того моменту, коли іноземці або особи без громадянства ухиляються від виконання рішення про повернення або не виконали таке рішення, а відповідні органи супроводжують особу до державного кордону та переправляють їх через нього.[8] Відповідно видворення є одним із заходів адміністративного примусу і містить характерні для останнього ознаки. Метою застосування примусу є запобігання протиправним діянням, їх припинення та/або покарання за їх вчинення. Тобто за вчинення протиправного діяння (невиконання рішення про примусове повернення) або задля запобігання такому діянню (коли є підстави вважати, що особа ухилятиметься від виконання рішення про примусове повернення) настають жорсткіші примусові заходи – примусове видворення особи.

Порядок примусового видворення іноземців та осіб без громадянства з України визначається Законом України № 3773-VI та Інструкцією про примусове повернення і примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства.

Відповідно до статті 30 Закону України № 3773-VI ДМС, органи охорони державного кордону або органи Служби безпеки України можуть приймати рішення про примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства, якщо такі особи затримані за незаконне перетинання (спробу незаконного перетинання) державного кордону України або є обґрунтовані підстави вважати, що іноземець або особа без громадянства ухилятиметься від виконання рішення про примусове повернення, або якщо така особа не виконала у встановлений строк без поважних причин рішення про

---

[6] В Україні дослідженню тих чи тих питань адміністративно-примусової діяльності державних органів присвячені праці О. М. Бандурки, Ю. П. Битяка, В. М. Галунька, І. П. Голосніченка, А. Т. Комзюка, О. В. Кузьменко, В. І. Курила, Н. Р. Нижник, О. І. Остапенка, М. І. Смоковича, М. М. Тищенка та ін. Що стосується дослідження положень стосовно особливостей здійснення регулювання міграційних процесів, їх організаційно-правового забезпечення, то вони є предметом досліджень Н. П. Бортник, І. К. Василенка, В. В. Зуя, В. Л. Зьолки, С. Ф. Константінова, Ю. Б. Курилюка, О. А. Малиновської, С. О. Мосьондза, В. І. Олефіра, О. І. Піскуна, Ю. І. Римаренка, С. Б. Чеховича. Значний науковий доробок для з'ясування інституту примусового видворення міститься в дисертаційних дослідженнях М. М. Аракелян, І. В. Гули, В. І. Палька, В. В. Половнікова, Н. П. Демчик тощо.

[7] Мота А., Король М. Примусове видворення іноземців та осіб без громадянства як захід адміністративного примусу, Університетські наукові записки. 2021. № 6 (84). С. 208–219.

[8] Комзюк А. Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання реалізації / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 336 с.

примусове повернення, а також в інших передбачених законом випадках. Контроль за правильністю і своєчасністю виконання рішення про примусове видворення здійснює орган, який прийняв таке рішення. З метою контролю за виконанням іноземцем або особою без громадянства рішення про примусове видворення службові особи органу охорони державного кордону або ДМС здійснюють супровід такого іноземця або особи без громадянства.[9]

Згідно з Інструкцією про примусове повернення і примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства, у разі виявлення підстав для примусового видворення (ч. 1 ст. 30 Закону України № 3773-VI) органи ДМС, ДПСУ чи СБУ невідкладно подають адміністративний позов. Якщо існують ризики ухилення від виконання рішення, перешкоджання процедурі реадмісії, втечі чи відсутні документи на виїзд, суду подається позов про затримання з поміщенням до ПТПІ (ч. 1 ст. 289 КАСУ).[10]

Загалом, затримання іноземця або особи без громадянства є заходом адміністративного примусу, а саме – заходом адміністративного запобігання. Затримання особи не є покаранням, а слугує засобом забезпечення проведення певних проваджень. На відміну від законодавства ЄС, українське законодавство не передбачає пріоритетності вибору менш обтяжливого заходу впливу на особу перед застосуванням затримання.

Водночас законодавство все ж передбачає обмежені альтернативи затриманню – порука або застава (стаття 289 КАС України). Проте, у порівнянні з практикою ЄС, такі альтернативи є явно недостатніми.

Відповідно до права ЄС затримання може застосовуватися лише як крайній захід, якщо інші, менш обтяжливі методи, не є придатними з огляду на особливості кожної конкретної справи. Альтернативами затриманню можуть бути: обов'язок періодично з'являтися до відповідних органів; зобов'язання здати паспорт чи інший проїзний документ; встановлення вимог щодо місця проживання; звільнення під заставу чи на поруки третіх осіб; регулярна звітність перед органами влади; розміщення у відкритих установах із супроводом кураторів; або застосування електронного нагляду.[11]

Відповідно до Інструкції про примусове повернення і примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства строк затримання становить до шести місяців і може бути продовжений судом до 18 місяців за умови неможливості ідентифікації чи отримання документів. Органи ДМС, ДПСУ та СБУ забезпечують участь затриманих у судових засіданнях, у тому числі дистанційно. На вимогу дипломатичних установ

---

[9] Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text

[10] Інструкція про примусове повернення і примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України від 23.04.2012 № 353/271/150, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0806-12#Text

[11](Альтернативи триманню під вартою для шукачів притулку та осіб у процедурах повернення) FRA (2015), Alternatives to detention for asylum seekers and people in return procedures, Publications Office, Luxembourg. URL: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2015-alternatives-to-detention-compilation-key-materials-1_en.pdf

іноземець може супроводжуватися для ідентифікації та документування. Якщо під час ініціювання видворення іноземець подає заяву про визнання біженцем чи особою, яка потребує додаткового захисту, посадові особи діють за процедурою, визначеною наказом МВС № 772 від 10.08.2016. Рішення суду про примусове видворення виконує орган, який його ініціював: ДМС та ДПСУ забезпечують супровід іноземця до пункту пропуску, а у випадку рішень, ініційованих СБУ, їх виконання здійснюють органи ДМС, які додатково інформують СБУ про результати.[12]

Як ми бачимо, вимоги статті 30 Закону України № 3773-VI та положення Інструкції про примусове повернення і примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства розходяться. Мова йде про вимогу подання позовну заяву до адміністративного суду. Така розбіжність створює проблеми у правозастосовчій та судовій практиці.

1.2. Принцип заборони вислання

Принцип заборони вислання має безпосередній зв'язок із процедурою примусового видворення та гарантіями для біженців, оскільки саме він визначає межі допустимих дій держави щодо іноземців та осіб без громадянства. Його дослідження є необхідним для розуміння того, яким чином Україна та ЄС забезпечують баланс у питаннях контролю міграційних процесів та міжнародних зобов'язань у сфері міжнародного захисту.

Принцип заборони вислання (*non-refoulement*) – це один із ключових принципів міжнародного права у сфері прав людини та права біженців, який забороняє державам у будь-який спосіб (прямо чи опосередковано) повертати осіб до територій, де вони можуть зазнати переслідувань, тортур чи інших серйозних або непоправних форм шкоди. Основою цього принципу в міжнародному праві біженців є стаття 33(1) Конвенції про статус біженців 1951 року.[13]

Принцип заборони вислання (*non-refoulement*) визнається частиною міжнародного звичаєвого права, а тому є обов'язковим для всіх держав, незалежно від їх участі в Женевській конвенції. Він закріплений у низці міжнародних договорів, зокрема у статті 3 Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року, статті 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Хоча у тексті ЄКПЛ, зокрема статті 3, прямо не згадується заборона вислання, Європейський суд з прав людини у своїй практиці розвинув доктрину невислання, у тому числі щодо так званого «непрямого вислання», коли особу відправляють у третю країну, з якої її можуть повернути до держави, де існує ризик серйозного порушення прав. Це підкреслює універсальний характер принципу

[12] Інструкція про примусове повернення і примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України від 23.04.2012 № 353/271/150, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0806-12#Text

[13] UNHCR master glossary of terms, URL.: https://www.unhcr.org/glossary

заборони вислання як одного з основних міжнародних стандартів захисту осіб, що потребують міжнародного захисту.[14]

Принцип заборони вислання (*non-refoulement*) у праві ЄС є фундаментальною гарантією міжнародного захисту та займає центральне місце у спільній політиці Союзу щодо притулку, додаткового та тимчасового захисту. Згідно зі статтею 78(1) ДФЄС, ЄС зобов'язаний дотримуватися Конвенції про статус біженців 1951 року, Протоколу 1967 року та інших міжнародних договорів, забезпечуючи, щоб жодна особа не була повернена до країни, де її життю чи свободі загрожує небезпека.[15] Суд ЄС неодноразово підкреслював, що Конвенція про статус біженців разом із Кваліфікаційною директивою становить «наріжний камінь міжнародно-правового режиму захисту біженців». При цьому положення Кваліфікаційної директиви тлумачаться у світлі системи та мети Конвенції, забезпечуючи гармонізований підхід держав-членів до визначення та реалізації статусу біженця.[16]

Водночас принцип заборони вислання (*non-refoulement*) є ключовим не лише у сфері надання міжнародного захисту, а й у процедурі видворення іноземців. Так, стаття 5 Директиви 2008/115/ЄС зобов'язує держави-члени при її застосуванні враховувати найкращі інтереси дитини, право на сімейне життя, стан здоров'я іноземця та, безумовно, дотримуватись принципу заборони вислання (*non-refoulement*).[17]

Таким чином у праві ЄС принцип заборони вислання (*non-refoulement*) виступає універсальною гарантією, яка поширюється як на шукачів захисту, так і на осіб, що підлягають процедурі видворення, і є інструментом забезпечення балансу між контролем за міграційними процесами та дотриманням фундаментальних прав людини.

У законодавстві України принцип заборони вислання (*non-refoulement*) закріплений одночасно у двох ключових актах: Законі України № 3671-VI та Законі України № 3773-VI. Так, стаття 3 Закону України № 3671-VI гарантує, що біженець чи особа, яка потребує додаткового або тимчасового захисту, не можуть бути вислані або примусово повернуті до країни, де їх життю чи свободі загрожує небезпека через расу, віросповідання, національність, громадянство, належність до певної соціальної групи чи

---

[14](*Глосарій ЄМС з питань притулку та міграції*) EMN Asylum and Migration Glossary, updated in April 2025, URL.:https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/european-migration-network-emn/emn-asylum-and-migration-glossary/glossary/non-refoulement_en

[15]Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union (OJ C 202, 7.6.2016)), URL.: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12016ME%2FTXT

[16] Court of Justice of the European Union. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 2 March 2010. Aydin Salahadin Abdulla (C-175/08), Kamil Hasan (C-176/08), Ahmed Adem, Hamrin Mosa Rashi (C-178/08) and Dler Jamal (C-179/08) v. Bundesrepublik Deutschland. ECLI:EU:C:2010:105. URL.: https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf;jsessionid=E1E2036BF1246C7F974362489675CA7B?text=&docid=75296&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=2539678

[17] Directive 2008/115/EC of the European Parliament and of The Council Of 16 December 2008 On Common Standards and Procedures in Member States for returning illegally staying third-country nationals, *Директива 2008/115/ЄС Європейського Парламенту та Ради про загальні стандарти та процедури в державах-членах для повернення третіх країн, які незаконно перебувають на їхній території*. URL.: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008L0115

політичні переконання, а також інші підстави, визначені міжнародними договорами. Додатково встановлюється заборона повернення до країн, де існує ризик катувань чи іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження і покарання.

Подібні положення містить статті 31 Закону України № 3773-VI, яка поширює захист на всіх іноземців та осіб без громадянства, незалежно від наявності в них статусу біженця. Ця норма забороняє примусове повернення, видворення чи передачу до держав, де людині загрожують переслідування, смертна кара, катування, систематичні порушення прав людини, насильство в умовах збройного конфлікту, природні чи техногенні катастрофи, а також відсутність медичної допомоги, необхідної для збереження життя. Окремо наголошується на неприпустимості колективного примусового видворення.[18]

Таким чином, і українське законодавство, і право ЄС виходять зі спільної засади: жодна особа не може бути вислана до держави, де існує загроза катувань, переслідувань або іншого нелюдського поводження, однак українські норми додатково конкретизують цю заборону, поширюючи її на іноземців та осіб без громадянства навіть без визнання їх біженцями.

За практикою ЄСПЛ принцип заборони вислання (*non-refoulement*) може трактуватися ширше. Інститут вислання в цілях Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод поширюється не тільки на випадки, коли іноземець або особа без громадянства перебували на території держави-учасниці Конвенції, а органи влади держави-учасниці тим чи іншим способом змушують їх залишити цю територію. Згідно з практикою ЄСПЛ «вислання» також охоплює випадки недопуску іноземців та осіб без громадянства, які перебувають поза межами території-держав учасниць на їх території, а рішення, дії та бездіяльність, що призводять до «вислання» можуть вчинятися суб'єктами владних повноважень держави-учасниці поза межами її території.[19]

До прикладу ЄСПЛ у своєму рішенні за справою Кебе та інші проти України від 12 січня 2017 року вказав, що працівники прикордонної служби не забезпечили заявнику можливості звернутися із заявою про визнання біженцем, поки він перебував на борту судна. Зокрема, вони не надали йому інформацію щодо процедури надання притулку в Україні, не розглянули належним чином його потребу у міжнародному захисті та не прийняли його заяву. Заявник отримав доступ до процедури надання притулку лише після вказівки ЄСПЛ відповідно до Правила 39 його Регламенту. Окрім того, рішення про відмову у перетині державного кордону набирає чинності негайно, що зробило можливим вислання або примусове повернення заявника за межі території України у

[18] Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text

[19] Демчик Н. П., Примусове повернення і видворення іноземців та осіб без громадянства органами Державної прикордонної служби України: Хмельницький: Вид-во ПП Монускрипт , 2023. 195 с.

будь-який час, без належного розгляду органами влади заяви про потенційну загрозу зазнати нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження[20].

Фактично ЄСПЛ поставив під сумнів положення ст. 14 Закону України «Про прикордонний контроль» про відмову іноземцю або особі без громадянства у пропуску через державний кордон, які не відповідають одній чи кільком умовам перетинання державного кордону на в'їзд в Україну, за обґрунтованим рішенням уповноваженої службової особи підрозділу охорони державного кордону із зазначенням причин відмови. Таке рішення набирає чинності невідкладно. Оскарження зазначеного рішення не зупиняє його дії. Оскаржене рішення може бути скасовано чи змінено начальником органу охорони державного кордону або скасовано та визнано нечинним судом. У разі якщо іноземці, особи без громадянства, яким відмовлено у перетині державного кордону при в'їзді в Україну, були привезені в пункт пропуску через державний кордон перевізником, уповноважена службова особа підрозділу охорони державного кордону, по-перше, наказує перевізникові вивезти іноземців, осіб без громадянства в державу, з якої їх було привезено, або в державу, яка видала паспортний документ, або знайти інший спосіб вивезення зазначених осіб за межі території України, і по-друге, до подальшого вивезення таких іноземців чи осіб без громадянства вживає належних заходів щодо запобігання їх незаконному перетинанню державного кордону.[21]

ЄСПЛ також наголосив, що в Україні процедура прикордонного контролю не передбачає належних гарантій, здатних захистити особу від свавільного видворення у ситуації, коли існує реальний, неминучий і передбачуваний ризик повернення до країни, де особа може зазнати поводження, що є несумісне зі статтею 3 Конвенції.

1.3. Закон України № 2952-IX: основні зміни та актуальні проблеми

На практиці існують певні проблеми у процедурі примусового видворення іноземців через зміни, які були запроваджені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту державного кордону України» від 24 лютого 2023 року № 2952-IX. Зокрема, цей закон надав ДМС, органам охорони державного кордону та СБУ повноваження ухвалювати рішення про примусове видворення іноземців без судового розгляду.

Спершу необхідно наголосити, що запроваджені зміни суперечать положенням Конституції України. Відповідно до статті 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Надані правоохоронним органам дискреційні повноваження щодо прийняття рішення про примусове видворення порушує статтю 124 Конституції України, за якою

[20] Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Кебе та інші проти України» (Заява № 12552/12), 12 січня 2017 року. URL.: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-204049%22]}

[21] Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Кебе та інші проти України» (Заява № 12552/12), 12 січня 2017 року. URL.: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-204049%22]}

правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.[22]

Держави зобов'язані забезпечити ефективний доступ осіб, які потребують захисту, до процедур розгляду їхніх заяв, зокрема тих, хто перебуває на кордоні. Будь-яке видворення без належного аналізу індивідуальних обставин, без можливості оскарження рішень або без доступу до процедур, що гарантують захист від катувань, жорстокого чи нелюдського поводження, порушує принцип заборони вислання та права людини, закріплені у статтях 2 і 3 ЄКПЛ, статті 3 Конвенції проти катувань, статтях 6 і 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та статті 37 Конвенції про права дитини.

Міжнародні та українські неурядові організації наголошували, що прийняття Закону України № 2952-IX значно негативно позначається на дотриманні прав шукачів захисту та осіб без громадянства в Україні. Окремі положення, зокрема, дозволяють органам охорони державного кордону, СБУ та ДМС приймати рішення про примусове видворення іноземців та осіб без громадянства без відповідного рішення суду, значно розширюють коло осіб, які можуть бути затримані, і дозволяють тримати під вартою незалежно від рішення суду. Крім цього, Закон України № 2952-IX суттєво обмежує право на звернення за міжнародним захистом на кордоні. До таких організацій належить Європейська рада у справах біженців та вигнанців (ECRE), Європейська правова мережа з питань притулку (ELENA), Європейська мережа безгромадянства (ENS), Єврейська гуманітарна організація HIAS, УВКБ ООН, БФ «Право на захист» та інші.[23]

У свою чергу Комітет з ліквідації расової дискримінації висловив занепокоєння тим, що останні зміни до законодавства, викладені у Законі України № 2952-IX, запроваджують обмеження доступу осіб, які потребують міжнародного захисту, на територію держави-учасниці, що суперечить принципу заборони вислання. Це відбувається шляхом розширення підстав для відмови у прийнятті заяв і обмеження можливостей оскарження рішень про відмову в наданні притулку та рішень про недопуск, а також через повідомлення про випадки відмови у прийнятті заяв про надання притулку на кордоні. Занепокоєння також викликають зазначені зміни, які надали ДМС, ДПСУ та СБУ дискреційні повноваження щодо примусового видворення іноземців та осіб без громадянства, при цьому прибравши судовий контроль.[24]

Комітет з ліквідації расової дискримінації принагідно рекомендував переглянути законодавчу базу, зокрема Закон України № 3671-VI, з метою приведення її у

---

[22] Конституція України від 28.06.1996, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

[23] Європейська мережа безгромадянства, Європейська рада у справах біженців та вигнанців, Єврейська гуманітарна організація HIAS підтримали заклик Благодійного Фонду "Право на захист" до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, 7 липня 2023, URL.: https://r2p.org.ua/page/yevropejska-merezha-bezgromadyanstva-yevropejska-rada-u-spravah-bizhenciv-ta-vygnanciv-yevrejska-gumanitarna-organizacziya-hias-pidtrymaly-zaklyk-blagodijnogo-fondu-pravo-na-zahyst

[24] Concluding observations on the combined twenty-fourth to twenty-sixth periodic reports of Ukraine, Committee on the Elimination of Racial Discrimination, 11 June 2025, URL.: https://www.ecoi.net/en/file/local/2125670/G2507630.pdf

відповідність до міжнародних стандартів, зокрема до Конвенції та принципу заборони вислання; посилити захист шукачів притулку та біженців без дискримінації; забезпечити ефективну та справедливу процедуру визначення статусу біженця для осіб, які потребують міжнародного захисту; а також гарантувати шукачам притулку можливість отримати відшкодування та ефективні засоби правового захисту у зв'язку з їхніми заявами про надання притулку чи статусу біженця, включаючи судові процедури оскарження.[25]

Статистичні дані вказують на збільшення кількості випадків примусового видворення іноземців. Внаслідок запроваджених Законом України № 2952-IX змін зменшилася кількість рішень про примусове повернення та зросла частка видворень без належного розгляду індивідуальних обставин. За даними ДМС у 2023 році щодо нелегальних мігрантів було прийнято 412 рішень про примусове видворення[26], тоді як у 2022 році таких рішень було майже вдвічі менше, а саме 248.[27] Проте після набрання чинності Законом України № 2952-IX значно знизилась кількість рішень про примусове повернення. У 2022 році ДМС ухвалила 4744 рішення про примусове повернення[28], тоді як у 2023 році цей показник знизився до 2891.[29]

Можна зробити висновок, що при відсутності судового контролю за порядком примусового видворення іноземців, справи про примусове видворення розглядаються формально. Така проблема виходить із того, що по суті Законом України № 2952-IX ДМС була наділена контролюючими, дозвільними та каральними функціями, адже ДМС наділена повноваженнями виявляти порушників, приймати рішення про примусове видворення і здійснювати фактичне видворення. Ба більше, у разі адміністративного оскарження рішення про примусове видворення або про порушення процедури примусового видворення, таке оскарження здійснюється до самої ДМС – органу публічної адміністрації, що таке рішення і прийняв. Єдиною можливою ефективною юридичною гарантією у такому випадку є звернення до суду.

До зазначених вище змін, українські суди неодноразово робили висновок, що примусовому видворенню іноземця чи особи без громадянства передують дві обставини: ухилення від виїзду після прийняття рішення про повернення або наявність обґрунтованих підстав вважати, що іноземець або особа без громадянства ухилятиметься від виконання такого рішення. Відповідно, відсутність названих вимог було причиною визнати рішення про примусове видворення незаконним. З аналізу

---

[25] Concluding observations on the combined twenty-fourth to twenty-sixth periodic reports of Ukraine, Committee on the Elimination of Racial Discrimination, 11 June 2025, *Заключні зауваження щодо об'єднаних двадцять четвертої — двадцять шостої періодичних доповідей України*. Комітет з ліквідації расової дискримінації ООН. URL.: https://www.ecoi.net/en/file/local/2125670/G2507630.pdf

[26] Показники діяльності ДМС за 2023 рік. Державна міграційна служба України. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/2023_12.pdf

[27] Показники діяльності ДМС за 2022 рік. Державна міграційна служба України. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/2022_12.pdf

[28] Там само

[29] Показники діяльності ДМС за 2023 рік. Державна міграційна служба України. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/2023_12.pdf

судової практики після змін, запроваджених Законом України № 2952-IX, можна зробити висновок, що процедура примусового видворення в більшості розглядається разом з іншими юридичними процедурами, такими як процедури визначення статусу біженця чи надання додаткового захисту, ідентифікації особи, заборони в'їзду в Україну та поміщення до ПТПІ. Часто судами не піддавалось сумніву законність рішення про примусове видворення особи, а досліджувались детально інші аспекти справи як ідентифікація особи чи доцільність продовження строку перебування особи в ПТПІ.

У порівнянні із правом Європейського Союзу, де індивідуальний розгляд кожної справи суб'єктами владних повноважень є обов'язковим, в Україні відсутня така правова гарантія, справи розглядаються виключно з призми відповідності до норм законодавства. Враховуючи євроінтеграційний курс України, необхідно зважати на чинні європейські стандарти. Цей підхід у рішеннях суб'єктів владних повноважень може вказувати на відсутність детального розгляду індивідуальних обставин в справах щодо примусового видворення, а також на відсутність застосування принципу права на рівні із загальними законодавчими нормами.

Зазначена практика в Україні має більшу схожість із принципом верховенства закону, що має витоки в минулому, зокрема в період Радянського Союзу. У той час дотримання формальних норм права вважалося пріоритетним, а особисті права та інтереси здебільшого підпорядковувалися цілям держави. В сучасній правозастосовчій практиці суб'єктів владних повноважень досі можна виявити ознаки даного принципу.

Цей підхід може свідчити про недостатність уваги до сучасних принципів прав людини та правової справедливості в контексті видворення. В сучасному правовому середовищі визнання принципу верховенства права та важливості захисту саме особистих прав та свобод стає є першочерговим. Застарілий підхід може стати причиною несумісності з міжнародними стандартами та розглядатися як обмеження гарантій осіб, які підлягають видворенню.

Також ЄСПЛ також має практику дослідження подібних порушень. У справі М.К. проти Польщі суд встановив, що державні органи не надали заявнику можливості подати клопотання про надання міжнародного захисту та допустили його видворення до третьої країни без оцінки ризиків для життя та свободи. Суд зазначив, що якщо держава висилає заявника про надання захисту до третьої країни без розгляду суті самої заяви, вона повинна перевірити, чи матиме заявник доступ до адекватних процедур надання захисту в цій третій країні. Суд дійшов висновку, що польська влада не розглянула клопотання заявників про надання міжнародного захисту відповідно до своїх процесуальних зобов'язань, що суперечить статті 3 ЄКПЛ. Більше того, не дозволивши заявникам залишатися на території Польщі до розгляду їхніх заяв, польська влада свідомо наразила заявників на серйозний ризик примусового видворення до Білорусі та поводження, забороненого статтею 3 ЄКПЛ. Крім того, рішення про примусове видворення заявників були прийняті без належного врахування індивідуальних ситуацій і являли собою колективне видворення всупереч статті 4 Протоколу № 4 до ЄКПЛ. Суд додав, що заявники не мали доступу до ефективних засобів правового захисту для оскарження

відмови у в'їзді, що становило порушення статті 13 ЄКПЛ у поєднанні зі статтею 3 та статтею 4 Протоколу № 4 до ЄКПЛ.[30]

З вищезазначеного зрозуміло, що згаданий Закон України № 2952-IX був прийнятий із грубим порушенням Конституції України, звуженням існуючих гарантій для шукачів захисту, а також наділенням ДМС занадто широкими повноваженнями із ризиком їх свавільного застосування. Відсутність гарантій судового контролю, індивідуального розгляду кожної справи, а також розширення повноважень ДМС, що можуть призвести до їх свавільного застосування вказує на необхідність перегляду цих змін відповідно до міжнародних стандартів прав людини та у відповідність до Конституції України.

1.4. Висновки та рекомендації

У проведеному аналізі виявлено низку суперечностей і прогалин у чинному законодавстві України у сфері видворення та затримання іноземців та осіб без громадянства. З метою вдосконалення процедури примусового видворення та беззаперечного дотримання основних прав і свобод людини пропонується низка рекомендацій:

- **Відновити судовий контроль.** Верховній Раді України необхідно внести зміни до Закону України № 3773-VI та визнати такими, що втратили чинність, положення, які були внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту державного кордону України» № 2952-IX від 24 лютого 2023 року, які усунули вимогу судового контролю перед ухваленням рішень про видворення. Судовий нагляд є обов’язковим для відновлення ключових правових гарантій та забезпечення дотримання міжнародних стандартів прав людини, зокрема права на ефективний захист і доступ до правових засобів оскарження. Україна повинна гарантувати, що будь-яке рішення про видворення підлягає ретельному індивідуальному розгляду компетентними органами та може бути ефективно оскаржене відповідно до європейського та міжнародного права.
- **Розширити альтернативи затриманню.** Доповнити статтю 289 КАСУ новими некарними заходами забезпечення процесу: наприклад, обов’язкові явки до відповідних органів, обмеження місця проживання, електронні моніторинги тощо. Європейська практика показує, що такі заходи дають змогу застосовувати заходи пропорційні меті – видворення особи. Це зробить процедури більш гнучкими, водночас зберігаючи гарантії контролю за виконанням рішення про видворення.
- **Обмежити повноваження ДМС.** Законом України № 2952-IX ДМС була наділена контролюючими, дозвільними та каральними функціями, адже ДМС наділена повноваженнями виявляти порушників, приймати рішення про примусове

[30] М.К. та інші проти Польщі, заяви № 40503/17, 42902/17 та 43643/17, Європейський суд з прав людини, Страсбург, 23 липня 2020 р., остаточне рішення 14 грудня 2020 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-203840%22

видворення і здійснювати фактичне видворення. У разі адміністративного оскарження рішення про примусове видворення або про порушення процедури примусового видворення, таке оскарження здійснюється до самої ДМС – органу публічної адміністрації, що таке рішення і прийняв. Відповідно такі нововведення суперечать принципу неупередженості та наділяють ДМС занадто широкими повноваженнями із потенційною можливістю їх свавільного застосування.

2. Примусове повернення іноземців та осіб без громадянства

2.1. Сутність примусового повернення іноземців та осіб без громадянства

Відповідно до Директиви 2008/115/ЄС повернення означає процес, у рамках якого громадянин третьої країни повертається – як шляхом добровільного виконання обов'язку повернення, так і у примусовому порядку – до своєї країни походження, або до країни транзиту відповідно до угод про реадмісію, укладених Співтовариством чи на двосторонньому рівні, або інших домовленостей, чи до іншої третьої країни, до якої відповідний громадянин третьої країни добровільно прийняв рішення повернутися та яка погодилася його прийняти.[31] Тобто, повернення як поняття у праві ЄС включає як добровільне, так і примусове повернення, і розглядається як комплексний адміністративно-правовий процес, спрямований на забезпечення дотримання міграційної політики.

Відповідно до статті 26 Закону України № 3773-VI іноземець або особа без громадянства можуть бути примусово повернуті в країну походження або третю країну, якщо їх дії порушують законодавство України з прикордонних питань про правовий статус іноземців та осіб без громадянства або суперечать інтересам забезпечення національної безпеки України чи охорони громадського порядку, або якщо це необхідно для охорони здоров'я, захисту прав і законних інтересів громадян України за рішенням центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів, органу Служби безпеки України або органу охорони державного кордону. У рішенні про примусове повернення зазначається строк, протягом якого іноземець або особа без громадянства повинні виїхати з України. Зазначений строк не повинен перевищувати 30 днів з дня прийняття рішення.[32]

---

[31] Directive 2008/115/EC of the European Parliament and of The Council Of 16 December 2008 On Common Standards and Procedures in Member States for returning illegally staying third-country nationals, Директива 2008/115/ЄС Європейського Парламенту та Ради про загальні стандарти та процедури в державах-членах для повернення громадян третіх країн, які незаконно перебувають на їхній території. URL.: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008L0115

[32] Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text

2.2. Правові гарантії процедури примусового повернення іноземців та осіб без громадянства відповідно до права ЄС

Якщо громадянин третьої країни перебуває на території держави-члена ЄС без законних підстав, але має дійсний дозвіл на проживання, виданий іншою державою-членом ЄС, він зобов'язаний негайно виїхати до цієї держави-члена. Держава-член ЄС може прийняти рішення про надання дозволу на проживання або права на перебування з гуманітарних чи інших умовах такій особі, що перебуває без законних підстав. Крім того, якщо громадянин третьої країни очікує на розгляд клопотання про поновлення дозволу на проживання або права на перебування, держава-член ЄС повинна розглянути можливість утриматися від ухвалення рішення про повернення.

Держави-члени ЄС зобов'язані дотримуватися принципу заборони вислання (*non-refoulement*), який забороняє видворення, повернення або екстрадицію будь-кого до країни, де існує серйозний ризик для його життя, свободи чи прав людини. Директива встановлює, що держави-члени ЄС повинні надати відповідний строк для добровільного виїзду – від семи до тридцяти днів, а також продовжити цей строк, якщо цього вимагають обставини конкретної справи.

Директива 2008/115/ЄС встановлює мінімальні стандарти процедур повернення іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території ЄС без законних на те підстав. Відповідно до статті 12 цієї Директиви, рішення про повернення (а також рішення про заборону в'їзду чи видворення) мають бути винесені у письмовій формі з викладом фактичних і правових підстав та інформацією про наявні засоби правового захисту. На вимогу особи держава зобов'язана надати письмовий або усний переклад основних пунктів рішення (зокрема, про порядок оскарження) зрозумілою для неї мовою.

Стаття 13 Директиви 2008/115/ЄС гарантує, що зацікавлена особа має доступ до ефективного судового або адміністративного оскарження рішення про повернення. Такий орган повинен бути незалежним і мати повноваження переглядати рішення про повернення, зокрема з можливістю тимчасово його призупинити. Особа має право на юридичну консультацію та представництво (зокрема, безоплатне, за потреби) і допомогу із перекладом. Іншими словами, на рівні ЄС закріплено право неврегульованого мігранта оскаржити рішення про видворення та отримати захисника за необхідності. Так, Суд Справедливості ЄС підкреслив, що дія принципу ефективного засобу захисту поширюється на процедури повернення (наприклад, у справі Gnandi C-181/16 Суд розглядав питання про право на ефективний засіб захисту в таких випадках).[33]

Стаття 14 Директиви 2008/115/ЄС передбачає, що до завершення процедури повернення держава-учасниця ЄС за можливості зберігає наступні гарантії щодо

[33] Judgment of the Court (Grand Chamber) of 19 June 2018, Sadikou Gnandi v État belge, Case C-181/16, ECLI:EU:C:2018:465. (Рішення Суду (Велика палата) у справі «Садіку Гнанді проти Бельгійської держави») URL.: https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf;jsessionid=3ADB59F75A9E7C575951D1676E6ED098?text=&docid=203108&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=6350933

іноземця: збереження єдності з членами родини, доступ до екстреної медичної допомоги та необхідного лікування, доступ неповнолітніх до базової освіти та врахування потреб вразливих осіб (наприклад, неповнолітніх чи хворих). Крім того, якщо виконання рішення відкладається (наприклад, з технічних причин або на підставі гуманітарних мір), Директиви 2008/115/ЄС зобов'язує державу видати особі письмове підтвердження, такому випадку рішення про повернення тимчасово не виконується.

Таким чином, правове регулювання повернення іноземців та осіб без громадянства в межах Європейського Союзу ґрунтується на комплексному підході, який поєднує ефективність процедур із дотриманням прав людини. Директива 2008/115/ЄС передбачає широке коло правових гарантій для осіб, що підлягають поверненню, зокрема право на ефективний засіб судового захисту, переклад рішень зрозумілою мовою, доступ до юридичної допомоги, а також збереження основних соціальних та гуманітарних прав до завершення процедури. Водночас у правозастосуванні ЄС простежується індивідуальний підхід до кожної ситуації, який вимагає врахування особистих обставин, стану здоров'я, сімейних зв'язків, інтересів дитини та принципу заборони вислання (*non-refoulement*). Такий підхід забезпечує баланс між завданнями контролю за міграцією та необхідністю захисту людської гідності й основоположних прав кожної особи і є практичною реалізацією принципу пропорційності.

2.3. Правові гарантії процедури примусового повернення іноземців та осіб без громадянства відповідно до законодавства України

Правові гарантії є ключовим елементом правової держави та основою ефективного захисту прав людини, в тому числі у процедурах, пов'язаних із примусовим поверненням іноземців. Вони покликані запобігати свавіллю державних органів, забезпечуючи баланс між інтересами держави та правами особи. Забезпечення правових гарантій у процесі примусового повернення є не лише обов'язком держави, а й свідченням її відданості принципам гуманізму, справедливості та верховенства права.

Верховенство права є невід'ємною частиною будь-якого демократичного суспільства, що також включає можливість кожного оскаржити рішення у незалежному та безсторонньому суді, де кожному забезпечено справедливі процедури. У справі *Golder v. UK* ЄСПЛ констатував, що навряд чи можна уявити верховенство права без можливості доступу до правосуддя.[34] Доступ до правосуддя передбачає наявність незалежного та неупередженого судочинства та право на справедливий суд. На думку Венеційської комісії, неупередженість судової влади має бути забезпечена не лише на рівні закону, а й на практиці. Класична формула, сформульована, зокрема, у практиці Європейського суду з прав людини, полягає в тому, що «правосуддя має не лише здійснюватися, але й бути видимим як здійснене».[35]

---

[34] *Golder v. UK,* European Court of Human Rights, HUDOC, Справа «Ґолдер проти Сполученого Королівства» URL.: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496

[35] Rule of Law Checklist, adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session, 11-12 March 2016, *Контрольний список питань для оцінки стану верховенства права, прийнятий Венеційською комісією*

Право на доступ до правосуддя також належить до ключових правових гарантій, передбачених Законом України № 3773-VI. Стаття 26 Закону України № 3773-VI передбачає, що рішення про примусове повернення приймається у письмовій формі з викладенням підстав і порядку оскарження. Воно видається особі, щодо якої його прийнято, з обов'язковим зазначенням підстав, порядку оскарження та наслідків невиконання. Згідно з частиною 4 статті 26 Закону України № 3773-VI, таке рішення може бути оскаржене до суду. Таким чином, іноземець має гарантію доступу до суду і право на захист у судовому порядку, що, своєю чергою, узгоджується зі статтею 13 ЄКПЛ (право на ефективний засіб правового захисту).[36]

Законом також передбачені гарантії для вразливих категорій осіб. Примусове повернення не застосовується до неповнолітніх, а також виняток поширюється на осіб, на яких поширюється дія Закону України № 3671-VI».[37] Це узгоджується з міжнародним гуманітарним та біженським правом, оскільки неповнолітні і біженці як вразливі категорії завжди користуються додатковими гарантіями і не підлягають процедурі примусового повернення. Тут окремо прослідковується дотримання принципу заборони вислання (*non-refoulement*), про який згадувалось раніше. Ба більше, Закон України № 3773-VI встановлює чітку заборону примусово повертати іноземця чи особу без громадянства в країну походження або третю країну, яка вчинила акт збройної агресії проти України, або в країну, яка не визнає територіальну цілісність та суверенітет України або відмовляється визнавати протиправність посягань на територіальну цілісність та суверенітет України, зокрема, голосувала проти Резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Про територіальну цілісність України» від 27 березня 2014 року № 68/262.[38] Така норма в тому числі забезпечує неповернення до країн, де життя або свобода особи може бути під загрозою, і є реалізацією принципу заборони вислання (*non-refoulement*).

Стаття 26 Закону України № 3773-VI прямо передбачає, що примусове повернення не може бути застосоване до осіб, які не мають документів, що посвідчують особу та дають право на виїзд з України. Таких осіб затримують у передбаченому порядку з метою ідентифікації та документування, після чого їх передають відповідно до міжнародних договорів.[39]

Загалом ключові положення статті 26 Закону України № 3773-VI гарантують, що примусове повернення відбувається з дотриманням правових процедур і захистом фундаментальних прав людини. Закон не лише визначає підстави (порушення

на її 106-й пленарній сесії. URL.: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282016%29007-e

[36] Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text

[37] Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text

[38] Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text

[39] Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text

міграційних норм, загроза безпеці чи здоров'ю), а й містить механізми захисту осіб: рішення має бути мотивованим, і особа має можливість звернутися до суду.[40] Це відповідає міжнародним стандартам.

До того ж 15 грудня 2023 року набрав чинності довгоочікуваний Закон України «Про адміністративну процедуру», важливим аспектом названого якого є інтеграція принципів адміністративної процедури, що, своєю чергою, також є гарантіями для осіб, щодо яких прийнято рішення про примусове повернення. Відповідно до статті 4 Закону України «Про адміністративну процедуру» принципами адміністративної процедури є верховенство права, у тому числі законності та юридичної визначеності, рівність перед законом, обґрунтованість, безсторонність (неупередженість) адміністративного органу, добросовісність і розсудливість, пропорційність, відкритість, своєчасність і розумний строк, ефективність, презумпція правомірності дій та вимог особи, офіційність, гарантування права особи на участь в адміністративному провадженні, гарантування ефективних засобів правового захисту.

На відміну від права ЄС для іноземців, які перебувають в Україні без законних підстав відсутній доступ до безоплатної вторинної правової допомоги. Відповідно до статті 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, мають таке саме право на безоплатну вторинну правничу допомогу, як і громадяни України, крім винятків, встановлених Конституцією, законами України чи міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.[41] Таке обмеження права на безоплатну вторинну правову допомогу створює суттєву прогалину у системі гарантій захисту прав людини. Особи, які підлягають примусовому поверненню, фактично позбавлені можливості отримати належну правову допомогу та ефективно оскаржити рішення державних органів, що суперечить європейським стандартам справедливого розгляду справи та права на ефективний засіб правового захисту.

Законодавчі гарантії під час примусового повернення іноземців тісно пов'язані з принципами верховенства права. Забезпечення справедливих процедур (обов'язкове мотивування рішення, право на судовий перегляд) прямо випливає з принципу верховенства права і спрямовано на захист прав людини. Вимоги міжнародних договорів, таких як Конвенція 1951 р. і ЄКПЛ, імплементовані в українське законодавство, підкреслюють неприпустимість свавілля при міграційних процедурах. Таким чином, правові гарантії статті 26 Закону України № 3773-VI реалізують не лише практичні цілі міграційної політики, але й основні демократичні засади: законність, справедливість, захист людини та рівність перед законом.

---

[40] Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text

[41] Закон України від 02.06.2011 «Про безоплатну правничу допомогу» № 3460-VI, URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text

2.4. Висновки та рекомендації

У праві Європейського Союзу інститут повернення базується на дотриманні широкого кола правових гарантій та індивідуального підходу до кожної справи. ЄС забезпечує не лише ефективність процедур, а й реальний захист прав людини – через доступ до судового захисту, правової допомоги, перекладу, а також урахування гуманітарних обставин, стану здоров'я та інтересів дитини. До того ж треба пам'ятати, що Директива 2008/115/ЄС містить загальні положення, які можуть бути розширені у законодавстві держав-членів ЄС.

В Україні також закріплено низку гарантій для іноземців та осіб без громадянства, зокрема право на оскарження рішень про повернення, принцип заборони вислання тощо. Проте ці гарантії залишаються фрагментарними та недостатніми у порівнянні з європейськими стандартами. Крім того, відсутність індивідуального підходу до кожної справи створює систему, в якій рішення приймаються стандартні, без врахування індивідуальних обставин кожної особи.

З метою забезпечення дотримання основоположних прав і свобод людини та наближення до стандартів ЄС пропонуються деякі рекомендації:

1. Забезпечити право на ефективний засіб правового захисту, включаючи безоплатну правову допомогу;
2. Забезпечити переклад для осіб, які не володіють державною мовою;
3. Гарантувати індивідуальний підхід до кожної справи, з урахуванням стану здоров'я, сімейних обставин та найкращих інтересів дитини.

Скорочення

Венеційська комісія	Європейська комісія за демократію через право
Директива 2008/115/ЄС	Директива 2008/115/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 16 грудня 2008 року про спільні стандарти та процедури у державах-членах для повернення громадян третіх країн, які незаконно перебувають на їх території (*Return Directive*)
ДМС	Державна міграційна служба
ДПСУ	Державна прикордонна служба України
ДФЄС	Договір про функціонування Європейського Союзу (*Treaty on the Functioning of the European Union, TFEU*)
ЄКПЛ	Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
ЄС	Європейський Союз
Інструкція про примусове повернення і примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства	Інструкція про примусове повернення і примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України та Адміністрації Державної прикордонної служби України від 23 квітня 2012 року № 353/271/150, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 21 травня 2012 року за № 795/21107
КАСУ	Кодекс адміністративного судочинства України, прийнятий Верховною Радою України 6 липня 2005 року

Кваліфікаційна директива	Директива Європейського Парламенту та Ради 2011/95/ЄС від 13 грудня 2011 року щодо стандартів для кваліфікації громадян третіх країн або осіб без громадянства як біженців або осіб, які потребують міжнародного захисту, а також щодо змісту наданого захисту (*Qualification Directive*)
ПТПІ	Пункт тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства
Рішення 2004/573/ЄС	Рішення Ради 2004/573/ЄС від 29 квітня 2004 року щодо організації спільних рейсів для примусового видворення громадян третіх країн із території двох або більше держав-членів (*Council Decision on the organization of joint flights for removals*)
СБУ	Служба безпеки України
УВКБ ООН	Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців
Закон України № 2952-IX	Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення регулювання міграційних процесів», прийнятий Верховною Радою України 1 березня 2023 року
Закон України № 3671-VI	Закон України від 08.07.2011 № 3671-VI «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»
Закон України № 3773-VI	Закон України № 3773-VI — Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»